

TURIZMO RIZIKOS SPECIFINIAI BRUOŽAI*

Artūras Simanavičius¹, Žaneta Simanavičienė²

¹Kauno technologijos universitetas, Lietuva, arturassim@yahoo.com

²Kauno technologijos universitetas, Lietuva, zaneta.simanaviciene@ktu.lt

Abstract

Tourism is one of the most promising industries in the world. In many countries, tourism is an effective source of income, and one of the main economic activities. Tourism has become a very dynamic and at the same time risky sector of the country and the world economy. The essence of tourism is that it requires a lot of economic and personal relations between entities, based on objective and subjective reasons, which may be damaged. Risk situation may arise due to various factors as a whole, at any time and anywhere. Scientists pay big attention to risk analysis. Number of risk analysis is carried out for the theoretical, methodological and practical studies, but tourism researchers, do not pay attention to tourism market. Altogether it can be said that currently there is a lacks for comprehensive scientific research to tourism for economic analysis of risk issues.

In the twentieth century, tourism began to influence a whole range of countries economies. The tourism industry today is very effective and very profitable sector of the global economy. Tourism industry includes sectors that will lead to world economic growth this century. Tourism is included in the top five industries in the world goods and services exports rating system. This extraordinary growth of the tourism industry is accompanied by high risk, i.e. under the general regulations of the economy and other spheres a growth is always accompanied by risks of economic growth.

In many studies, the term "risk" is associated with the potential of loss in a wide range of activities (loss of material and financial resources, loss of income and unexpected additional costs, etc.). In other words, the basic premise examining the risk of any economic system is its identification with a quantitative or price risk. In this context, the tourism venture includes the contents of all tourism-risk threats to the tourism market subjects and objects. The aim of the article is to reveal the economic substance of the tourism risk.

Object of paper - the tourism risk. Tourism risk may be disclosed by the economic analysis methods, by investigating the economic information. In the study of tourism risk was identified in two stages: data collection and selection of the tourism venture. By the help of expert's method tourism risk was also identified. Forensic evaluations showed that the main problems of internal tourism are a long-term, and anticipated by preconditions. The results showed that the risk of tourism must be evaluated from two standpoints: from the user side and corporate side of tourism. The created tourism risk analysis methodology from the consumer side of tourism services, has allowed calculating the risk of tourism. Total risk is composed of a series of indicators that are combined into a single model. The survey figures showed that the maximum risk is in cognitive market segments. European risk in mostly formed by natural and socio-political factors, while in Lithuania by the organizational-economical risk.

Keywords: tourism sector, risk, tourism potential.

JEL Classification: L83, M21, D81, G32.

Įvadas

Turizmas yra viena iš perspektyviausių ūkio šakų pasaulyje. Daugelyje šalių turizmas yra efektyvus pajamų šaltinis ir viena iš pagrindinių ūkinės veiklos sričių. Turizmas tapo labai dinamiškas ir tuo pačiu metu rizikingas sektorius šalies ir pasaulio ekonomikoje. Turizmo esmė yra ta, kad jis reikalauja daug ekonominių ir asmeninių ryšių tarp subjektų, kurie dėl objektyvių ir subjektyvių priežasčių gali būti pažeisti. Rizikos situacija gali atsirasti dėl įvairių veiksmų visumos, bet kuriuo metu ir bet kur. Rizikų analizei mokslininkai skiria didelį dėmesį. Yra atlikta visa eilė rizikos analizės teorinių, metodinių ir praktinių studijų, tačiau turizmo rizikai mokslininkai ekonomistai praktiškai neskiria dėmesio. Visumoje galima teigti, kad dabartiniu metu pasigendama kompleksinių mokslinių tyrimų skirtų turizmo rizikos problemų ekonominei analizei.

Dvidešimtame amžiuje turizmas pradėjo įtakoti visos eilės valstybių ekonomiką. Turizmo pramonė šiandien yra labai veiksmingas ir labai pelningas pasaulinės ekonomikos sektorius. Turizmo pramonei priskiriamos šakos, kurios lems pasaulio ekonomikos plėtrą šiame amžiuje. Turizmas įeina į penketuką šakų pasaulinėje prekių ir paslaugų eksporto reitingo sistemoje. Šis neeilinis augimas turizmo pramonės yra lydimas aukštos rizikos, t.y. pagal bendras ekonomikos taisykles tos ar kitos sferos augimas visada yra lydimas ekonominių rizikų augimu.

Daugelio tyrimų duomenimis, terminas „rizika“, susijęs su potencialiai galimais nuostoliais įvairiose veiklos srityse (materialinių ir finansinių išteklių nuostoliai, prarastos pajamos ir nenumatytos papildomos

* Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. TAP LU 09/2012)

išlaidos ir kt.). Kitaip tariant, pagrindinė prielaida nagrinėjant riziką bet kurioje ekonominėje sistemoje yra jos identifikavimas su kiekybiniu ar kaininiu pavojumi (rizika). Atsižvelgiant į tai, turizmo rizikos turinys apima visas turizmo rizikos grėsmes turizmo rinkos subjektų ir objektų atžvilgiu.

Straipsnio objektas – turizmo rizika. Turizmo rizika gali būti atskleista ekonominės analizės metodų pagalba, tiriant ekonominę informaciją.

Straipsnio tikslas – atskleisti pagrindinius turizmo rizikos specifinius bruožus.

Turizmo ir rizikos sąvokų interpretacija

Turizmo sąvoka, kitusi per šimtmečius, neturi vieningai pripažintos išraiškos. Mokslinėje literatūroje pateikiama daug įvairių turizmo sampratos aiškinimų, tačiau šiuo metu tikslinga vartoti Pasaulinės Turizmo Organizacijos (PTO) pasiūlytą sąvoką: Turizmas - visos kelionių, ekskursijų rūšys, kai asmuo palieka savo darbo ir gyvenimo vietą ilgiau nei vieną parą ir trumpiau nei 12 mėnesių, ir kai išvykos tikslas nėra samdoma, apmokama veikla. Panašiai turizmas buvo apibrėžiamas ir pirminėje Lietuvos Respublikos turizmo įstatymo versijoje: turizmas - tikslinga žmonių veikla, susijusi su kelione ir laikinu buvimu už nuolatinės gyvenamosios vietos ribų ne ilgiau kaip vienerius metus, jei ši veikla nėra mokymas ar mokamas darbas lankomoje vietovėje. Vėlesnėje įstatymo redakcijoje turizmo sąvokos nebeliko, pateikiama tik turisto sąvoka: turistai – fizinis asmuo, kuris pažintiniais, profesiniais, dalykiniais, etniniais, kultūriniais, rekreaciniais, sveikatinimo, sveikatingumo, religiniais ar specialiais tikslais keliauja po savo šalį ar į kitas šalis ir bent vienai nakvynei, tačiau ne ilgiau kaip vienus metus apsistoja ne savo nuolatinėje gyvenamojoje vietoje, jeigu ši veikla nėra mokymasis ar mokamas darbas lankomoje vietovėje (Turizmo įstatymas, nauja redakcija, 2011). Tačiau, turizmo pagrindiniai elementai išlieka – kelionė, nakvynė, apibrėžtas laikotarpis.

Mokslinių publikacijų analizės rezultatai rodo, kad turizmo samprata atskleidžiama įvairiapusiškai, išskiriant ir akcentuojant vieną ar kitą, svarbų šios sąvokos elementą.

A. Damulienė (Damulienė, 1996) nurodo, kad pirmą kartą bandyta apibrėžti turizmo sąvokas 1937 m. Nacijų Lygos taryboje, kai buvo rekomenduotas tarptautinio turisto apibrėžimas, kurį 1993 m. Jungtinių Tautų Organizacijos statistikos komisija pakoregavo, priimdama tarptautinio lankytojo sąvoką. Jos nuomone, turizmą galima apibūdinti kaip vyksmą, išreiškiantį kelionę iš vienos vietos į kitą, tačiau sugrįžtant į pirmąją, apimantį visas kelionių, atostogų, ekskursijų rūšis, kai žmogus palieka savo nuolatinę gyvenamąją vietą ilgiau negu vienai parai ir trumpiau negu 12 mėnesių, o kelionės tikslas nėra samdoma veikla.

Kaip teigia D. Labanauskaitė, V. Juščius (Labanauskaitė, Juščius, 2001) turizmas kaip socialinis ir ekonominis reiškinys, pradėjo formuotis tada, kai poreikis maistui, kitoms išgyvenimui reikalingoms sąlygoms buvo patenkinamas, ir susiformavo kitas būtinas poreikis – informacijos ir kelionių. Turizmo produkto formavimą lėmė kelionių, įvairaus pažinimo poreikis. P. Grecevičius ir kt. (Grecevičius, 2002) teigia, kad turizmo užuomazgos siekia tuos laikus, kai žmonės pradėję gyventi sėsliai, iškeliavo į pirmąją kelionę vedami skirtingų tikslų: vieni keliavo norėdami atlikti natūrinius mainus su kitais gyventojais, antri – atnašauti dievams, treči – gauti žiniuonio ar atsiskyrėlio patarimą. Taigi, kaip pirmąją žmonių kelionę, autoriai nurodo priverstinį Ievos ir Adomo iškeliavimą iš rojus. Turizmas, teigia L. Žalys ir kt. (Žalys, 2006) – tai verslas, kuriame dominuoja žmogiškasis faktorius, t. y. žmonės, teikiantys paslaugas kitiems žmonėms.

Plačiai buvo naudojama turizmo sąvoka žinomą kaip W. Hunziker – K. Krapf bendroji turizmo teorija. Ši teorija (Spode, Hasso, 1998) turizmą nagrinėjo kaip visumą santykių ir reiškinių, atsirandančių dėl žmonių judėjimo ir buvimo už nuolatinės gyvenamosios vietos ribų kiek tai nesusiję su nuolatinė gyvenamąja vieta ar pajamų gavimu.

Pasak Faulkner H. ir Walmsley D. (Faulkner, Walmsley, 1998), turizmas tai yra pramonės šaka, kuri apima masinį žmonių judėjimą ir dideles išlaidas prekėms bei paslaugoms. Luzzi G. ir Fluckiger Y. (Luzzi, Fluckiger, 2003) papildė turizmo sąvoką teigdami, kad turizmas – tai svarbi visuomenės veiklos sudedamoji dalis, turinti didelę reikšmę įvairių tautų egzistencijai ir jų socialinei, kultūrinei, švietimo bei ekonominei gyvenimo sferoms ir tarptautiniam santykiams.

Tyrimai rodo, kad apibrėžti turizmo sampratą yra sudėtinga, kadangi tai įvairių sudedamųjų mišinys: elgsenos; gamtos ir kultūros išteklių; transporto tiekėjų, apgyvendinimo ir kitų paslaugų; vyriausybės politikos ir reguliacinės sistemos, jų tarpusavio bendradarbiavimo (Holden, 2008; Page, 2007, George, 2007, Hopeniene, 2009). Turizmas gali būti suvokiamas įvairiais požiūriais: kaip ūkio šaka, teikianti paslaugas keliautojams; sociogeografinis reiškinys, išreiškiamas žmonių srautais tiek šalies viduje, tiek už jos sienų; kolektyvinė arba individuali patirtis, sąlygota įvairių motyvavimų ir tikslų: poilsio, verslo, sveikatos, studijų, konferencijų, religijos, sporto (Lomine, 2007; Holloway, 2006).

Atlikti turizmo sampratos tyrimai parodė, kad analizuojant turizmo sampratą reikia išskirti pagrindinius kriterijus. Tai:

- vietos keitimas: persikėlimas į vietą, kuri yra už kasdieninės aplinkos;
- buvimas kitoje vietoje arba laikotarpis: buvimas kitoje vietoje neturi būti pastovi gyvenamoji vieta (iki 12 mėnesių ir daugiau);
- veiklos apmokėjimas lankomoje vietoje: kelionės tikslas neturi būti susijęs su apmokama darbine veikla.

Tyrimai rodo, kad mokslinėje literatūroje turizmo klausimais nėra vis dėlto vieningos mokslininkų nuomonės. Tačiau, nepaisant kalbos ir formuluočių skirtumų, daugelis mokslininkų į turizmo sąvoką įjungia turistų poreikius ir motyvaciją, turistų elgesio ypatumus, jų buvimą nenuolatiniame gyvenamoje vietoje, ekonominius santykius, susidarancius tarp turistų ir prekių ir paslaugų teikėjų, turizmo sektoriaus sąveika su makroaplinka. Turizmo sąvokos analizės tyrimai parodė, kad kiekvienas autorius pats pasirenka jam svarbiausius kriterijus, pagal kuriuos klasifikuoja turizmą. Nuo kriterijų pasirinkimo priklauso ir tai, kaip autoriai formuluoja turizmo sąvoką bei ką joje akcentuoja. Visgi galima pastebėti tendenciją, kad tiek mokslininkai, tiek institucijos reguliuojančios turizmą pabrėžia tai, kad turizmas tai yra gyventojų veikla, kuri dažniausiai turi konkretų tikslą ir siekdamas įgyvendinti tą tikslą, žmogus turi laikinai palikti savo gyvenamąją vietą.

Rizikų analizei mokslininkai skiria didelį dėmesį. Yra atlikta visa eilė rizikos analizės teorinių, metodinių ir praktinių studijų, tačiau turizmo rizikai mokslininkai ekonomistai praktiškai neskiria dėmesio. Versle negalima visko iš anksto numatyti, todėl neišvengiamas yra rizikos elementas. Šiandien žinoma, kad turizmą galime apibūdinti kaip pramonės sritį su aukščiausiu kilimo tempu ir potencialu darbo vietų kūrimu visame pasaulyje. Be to, turizmas, kaip bet kokia kita pramonė, yra imlus rizikai. Rizika gali pasireikšti įvairiomis formomis, kurios gali turėti pražūtingas pasekmes turizmo verslui.

Nors mokslininkai negali susitarti dėl universalios rizikos apibrėžimo, tačiau galima išskirti dvi rizikos koncepcijų kryptis. Vieni mokslininkai riziką sieja su neapibrėžtumu, tuo tarpu kiti neapibrėžtumą nuo rizikos kategoriškai atskiria, o pačią riziką sieja su įvykio tikimybe. Dauguma autorių (Lisauskas, 1996, Martinkus, 2005, Mayer, 1995, Savrina, 2008) riziką apibūdina kaip potencialių praradimų tikimybę. Tuo tarpu kiti mokslininkai (Campbell, 1988, Kancerevyčius, 2006, Kazlauskienė, 2007) nurodo, kad rizika tai prarasta ar neišnaudota galimybė.

Versle rizika yra neišvengiama, nes problema egzistuoja net ir tada, kai galimybės yra žinomos arba įmanoma jas sužinoti. Kaip parodė politiniai įvykiai Egipte, Sirijoje, stichiniai įvykiai Islandijoje, ekonominiai įvykiai Kipre rizika ypatingą reikšmę turi turizmo sektoriuje. Todėl svarbu yra nustatyti, kurie rizikos šaltiniai vyrauja konkrečiame versle, konkrečioje įmonėje. Pagal atsiradimo šaltinius (Navickas, 2010) riziką santykinai klasifikuojama į keturias grupes:

- Riziką, susijusią su ūkine ekonomine veikla;
- Riziką susijusią su asmeniu;
- Riziką sukeliama gamtos veiksnių;
- Riziką, sukeliama politinių veiksnių.

Todėl V. Navickas (2010) riziką apibrėžia kaip tam tikro nuostolio susidarymo tikimybę. Jo nuomone, iš anksto prognozuoti nuostolius yra sudėtinga, nes juos sąlygoja politinė, socialinė aplinka. I. Mačerinskienė (Mačerinskienė, 2011) nurodo, kad rizika yra nuolatinė bet kurios žmogaus veiklos, taip pat ir ekonominės bei finansinės, dalis. Galima iš anksto priimti sprendimus, mažinančius riziką, tačiau jos išvengti neįmanoma. Be to, rizika skatina ūkinę bei finansinę veiklą, o įmonės paprastai kartais būna linkusios labiau rizikuoti, o kartais stengiasi elgtis atsargiai.

J. Pridotkienės (2009) nuomone, šalies riziką galima klasifikuoti į tris grupes:

- Politinę riziką;
- Finansinę riziką;
- Ekonominę riziką.

Jos nuomone, mokslininkai analizuodami politinę riziką pagrįstai išskiria politinius įvykius bei politinius sprendimus, įtvirtintus įstatymuose. Politiniai įvykiai ypač aktualūs yra turizmo plėtrai, nes jie gali būti staigūs ir nenumatyti, o tuo tarpu politiniai sprendimai, keičiantys verslo aplinką, gali būti keičiami palaiptu.

Prieš pradėdant nagrinėti rizikos, susijusios su turizmo sektoriaus veikla, ypatumus, svarbu išvesti tikslų rizikos apibrėžimą. Rizika skirtinguose kontekstuose kaip matome, gali turėti skirtingas reikšmes.

Tačiau visumoje galima teigti, kad dabartiniu metu pasigendama kompleksinių mokslinių tyrimų skirtų turizmo rizikos problemų ekonominei analizei.

Turizmas tapo labai dinamiškas ir tuo pačiu metu rizikingas sektorius šalies ir pasaulio ekonomikoje. Turizmo esmė yra ta, kad jis reikalauja daug ekonominių ir asmeninių ryšių tarp subjektų, kurie dėl objektyvių ir subjektyvių priežasčių gali būti pažeisti. Rizikos situacija gali atsirasti dėl įvairių veiksnių visumos, bet kuriuo metu ir bet kur.

Mokslinės analizės kontekste turizmo rizikos sutapatinimas tik su pavojais ir nuostoliais, yra ribotas. Turizmo riziką galima nagrinėti kaip reiškinį, kuris susijęs ne tik su nesėkmės tikimybe, praradimu, sugadinimu, bet ir su sėkmės tikimybe, galimybę pasiekti teigiamą poveikį. Kitaip tariant, rizika, kai kuriais atvejais, gali būti palankus veiksnys plėtojant turizmą. Ji gali būti išreikšta dviem būdais. Pirmia, padidėjusią riziką, gali pasinaudoti turizmo įmonės padidindamos savo pelną. Dabartinėmis sąlygomis tokia turizmo forma, kaip ekstremalių nuotykių turizmas, populiarėja. Nežiūrint į individualumą, sudėtingumą, tokie turai atneša didelę naudą organizatoriams. Kitu atveju, turizmo bendrovės gali veikti kaip rizikos kapitalo rinkos dalyvis.

Mokslininkai, tyrinėdami turizmo vartotojų elgseną (Assael, 1995; Engel, Blackwell&Miniard, 1995; Mowen&Minor, 1998; Schiffman&Kanuk, 1991, Fuchs G. Reichel A. 2008, Aivaz K.A., 2009, Grundey D., 2008) daro prielaidą, kad vartotojai pirkdami turizmo paslaugą suvokia riziką ir imasi priemonių ją sumažinti. Suvokiama rizika yra apibrėžiama kaip vartotojo bendras suvokimas negatyvumo veiksnių grindžiamų įvertinus galimus neigiamus rezultatus ir tikimybę, kad šie rezultatai įvyks. Mokslininkai nurodo, kad turizmo produktai yra ypač veikiami tokių veiksnių, kaip blogas oras, nedraugiški miesto gyventojai, oro uosto personalo streiko galimybės, neprisitaikymas prie vietinio maisto, terorizmas, nusikalstamumas, politiniai neramumai, ligos, ir stichinės nelaimės. Šie veiksniai didina suvokiamos turizmo rizikos lygį. Todėl mokslininkai sutinka, kad jei rizika nėra kontroliuojama ir valdoma, pramonės ir darbo vietų kūrimo plėtra nebus pasiekta. Tai rodo įvairių mokslininkų (Shaw, 2010) darbai, kurie identifikavo riziką turizmo industrijoje. Jis siūlo klasifikuoti riziką į gamtinę, nusikalstamumo, sveikatos ir saugumo riziką, politinių veiksnių riziką, socialinę ir demografinę, technologinę ir ekonominę riziką. Be to, rizika taip pat gali būti skirstoma į dvi grupes: vidaus ir tarptautinė (arba išorinė). Vidaus rizika pasireiškia per priimančią šalį ir paprastai yra neigiamo pobūdžio, kas gali neigiamai paveikti turizmo šalį. Išorinė (tarptautinė) rizika yra rizika, kuri atsiranda už priimančiosios šalies sienų, ir neigiamai paveikia turizmą į tas šalis, tačiau toms šalims suteikia galimybes pritraukti daugiau turistų, pasinaudojant padėtimi.

Kitų mokslininkų ankstesni tyrimai nustatė tik keturis pagrindinius rizikos veiksnius: terorizmas (Sonmez, Apostolopoulos ir Tarlow, 1999; Aziz 1995; Bar-On, 1996; Leslie, 1999; Enders, Sandler ir Parise, 1992); karas ir politinis nestabilumas (Gartner ir Shen, 1992; Hollier, 1991; Ioannides ir Apostolopoulos, 1999); sveikatos problemos (Carter, 1998; Cossens ir Gin, 1994; Lawton ir Page, 1997); ir nusikaltimai (Brunt, Mawby ir Hambly, 2000; Dimanche ir Leptic, 1999).

Roehl ir Fesenmaier (Roehl ir Fesenmaier, 1992) buvo vieni pirmųjų mokslininkų, kurie pradėjo nagrinėti turizmo riziką. Jie paklausė savo respondentų apie atostogų rizikos tipus ir kokią riziką respondentai patyrė paskutinių atostogų metu. Kaip rizikos tipus jie įvardino įrengimų riziką (tikimybė, kad vykstant į kelionę įvyks mechaninis gedimas), finansinę, fizinę, psichologinę, socialinę, pasitenkinimo ir laiko riziką. Panaudodami veiksnių analizę mokslininkai identifikavo tris pagrindines rizikas: įrangos, atostogų rizika ir maršruto rizika.

Turizmo rizikos specifiniai bruožai

Mokslininkų nuomone turizmo rizika gali būti išreiškiama dviem būdais. Pirmas būdas, kai padidėjusią riziką turizmo įmonės naudoja pelno maksimizavimui. Tada galima teigti, kad populiarėja tokios turizmo formos, kaip nuotykių ir ekstremalus turizmas. Nepaisant savo individualumo, sudėtingumo šios turizmo formos atneša didelį pelną turizmo įmonėms. Kitu atveju, turizmo bendrovė gali veikti, kaip rizikos kapitalo rinkos dalyvis. Tradicinės rizikos kapitalo finansavimo kryptys yra susijusios su aukštosiomis gamybos technologijomis kurios leidžia išvesti į rinką mokslui imlią produkciją. Tačiau pagrindinis rizikos kapitalo fondų uždavinys - padidinti tos įmonės, kuri sugebėjo įgyvendinti naujovišką idėją kapitalizacija, ir taip užtikrinti sau didelį rinkos pranašumą lyginant su potencialiais konkurentais. Turizmo sektorius gali būti išsiversti be rizikos kapitalo fondų pagalbos. Kapitalo pritraukimas be specializuotų rizikos kapitalo įmonių gali būti vykdomas tradiciniais būdais, t.y. per kreditavimą. Šiuo atveju pagrindinis rizikos kapitalo veiksnys išlieka nepakitęs. Jis yra novatoriškas ir aukštai koreliuoja tarp potencialaus pelno ir rizikos. Todėl, bet kuri turizmo įmonė, ar tai kelionių agentūra, viešbutis, vežėjas, teikiantis rinkai naują paslaugą, gali būti rizikos

kapitalo finansavimo objektu. Ne išimtis yra padėtis, kada pati turizmo įmonė veikia kaip investuotojas realizuojant projektus su padidėjusia rizika. Iš kitos pusės, rizikos situacijų panaudojimas yra susijęs su sąmoningu atskirų turistinių maršrutų ir turizmo rūšių pasirinkimu, kurie yra pavojingi gyvybei, sveikatai, finansinei gerovei. Dažniausiai tai yra speleo, alpinizmo ir slidinėjimo kelionės, taip kelionės į regionus, susijusius su kariniais, visuomeniniais ir religiniais konfliktais. Rizika čia yra apspręsta ne ekonominių veiksnių, o asmenų socialinėmis ir psichologinėmis nuostatomis ir požiūriais. Kitaip tariant, kartu su „protinga“ rizika egzistuoja ir „nesavanaudiška“ rizika, t.y. rizika dėl rizikos. Ekstremalus turizmas šiuo atveju yra rizikos pasireiškimo forma, tam tikru būdu savęs realizavimas.

Daugelis ekonominių rizikos tyrimų rodo, kad rizika šiandien yra svarbi sąlyga gaunant pajamas. Rizika yra neatsiejama ekonominių procesų dalis, egzistuojanti nepriklausomai nuo egzistavimo suvokimo. Rizikos analizės atsisakymas mokytojų ar jos ignoravimas geriausiu atveju sumažina bet kokio verslo subjekto pelningumą, o blogiausiu – priveda prie jo nemokumo.

Rizika veikia kaip verslo suvaržymas, verslininko dėmesį sutelkiant į veiksmus, kurie užtikrintu maksimalų galimybių išnaudojimą. Jei įmonė savo veikloje vadovaujasi pagrindiniu principu -išvengti rizikos, ji galų gale baigs tuo, kad turės prisiimti didžiausią ir mažiausiai efektyvią iš visų galimų rizikų: riziką nieko nedaryti. Šis apibūdinimas visiškai gali būti taikomas turizmo verslui. Bet kurios turizmo įmonės veikla apima naujų partnerių bei investuotojų paiešką, prieigą prie naujų rinkų, naujoviškų turų ir maršrutų plėtrą. Visa tai lemia didesnę atskirų rizikų lygį.

Mokslininkai išskiria tokius turizmo rizikos specifinius bruožus:

- Turizmo rizika, yra susijusi su žala, kuri padaroma ne tik kelionių organizatoriams, kelionių agentams, bet ir kitomis įmonėmis ir patiems turistams, taip pat augalijai ir gyvūnijai, istoriniam ir kultūriniam paveldui;
- Ekonominė žala dėl nepageidaujamų reiškinių gali pasireikšti ne tik dabartyje, bet ir ateityje. Tai reikėtų įvertinti planuojant turizmo įmonės veiklą, rengiant turizmo plėtros koncepcijas ir programas, šalies ir regioniniame lygmenyje;
- Kai kuriais atvejais turizmo rizika apima turistų gyvybės ir sveikatos riziką, todėl rekreacinėms įmonėms turi būti keliami ypač griežti reikalavimai;
- Turizmo riziką formuoja įvairūs pavojaus šaltiniai, ne tik finansiniai ir ekonominiai, susiję su įmonių veikla, bet ir gamtiniai, nepriklausantys nuo žmogaus ir turizmo organizatorių, tačiau tie pavojai gali būti tarpusavyje susiję;
- Turizmo rizikos vertinimas ir valdymas turi būti grindžiamas naudojant specifinių sričių žinias, pasitelkiant su tyrimais susijusių mokslų tyrinėjimo rezultatus (teisė, ekologija, sveikata, informacinės technologijos ir kt.).

Turizmo rizikos kaip ekonominės sistemos pagrindiniai specifiniai bruožai tai kompleksiskumas ir multiplikatyvumas. Jie yra tarpusavyje susiję ir dėka multiplikatoriaus veikimo didina bendrą turizmo poveikį. Tačiau, iš kitos pusės, multiplikatorius rodo, kad kiekviena šaka turi savo rizikos specifiką ir, todėl, daro papildomą poveikį bendrai turizmo rizikai. Pavyzdžiui, transporto įmonės yra susijusios su turizmo pervežimų avaringumo rizika, pramogų verslas – su tikimybe padaryti žalą gyvybei ar sveikatai techninių įrenginių eksploatavimo metu. Tuo pačiu metu, visas turizmo įmones įtakoja taip vadinama universali rizika, t.y. rizika, kuri gali kilti bet kuriam subjektui, nepriklausomai nuo šakos ir teisinės-organizacinės formos. Šiuo atveju turima omenyje finansų, investicijų, personalo, infliacijos ir kitas rizikas. Turizmo ekonomikoje multiplikatoriaus modeliai sukuriama, kad tiktų įvairiems rodikliams, t.y. išskiriami įvairūs multiplikatorių tipai (sandoriai, pardavimo, pajamų, užimtumo apimtis, ir kt.). Bet kuriuo atveju jie atspindi teigiamą poveikį atitinkamoms ekonomikos sritims.

Mokslininkai (Malakauskaitė A., 2010, Navickas V., 2009) nurodo, kad Lietuvos turizmo sektoriaus specifika iš vienos pusės pasireiškia tuo, kad Lietuva turi didelį gamtinį turizmo potencialą. Kita vertus, nepaisant paskelbtos valstybės paramos turizmo sektoriui, Lietuvos turizmo industrija ir toliau lieka mažai konkurentabili ir didelės rizikos, nepakankamai išnaudojamos galimybės bei atsirandančios sritys, didėjančiam turizmo srautui pritraukti. Išlieka pavojus likti turizmo prekių ir paslaugų tarptautinėse rinkose periferija, taip pat pasaulinės finansų krizės pavojus reikalauja turizmo sektorių pritaikyti prie naujų ekonominių sąlygų, ieškoti būdų, neutralizuoti makro-ir mikroekonomikos riziką, pradėti prisitaikyti prie naujų ekonominių sąlygų, ieškoti būdų išvengti rizikos plėtojant turizmą.

Išvados

Turizmo rizika gali būti atskleista ekonominės analizės metodų pagalba, tiriant ekonominę informaciją. Tyrime turizmo rizika buvo identifikuojama dviem etapais: informacijos rinkimas ir turizmo rizikos atranka. Ekspertų metodo pagalba buvo identifikuota turizmo rizika. Ekspertiniai vertinimai parodė, kad pagrindinės vidinio turizmo problemos yra ilgalaikio pobūdžio ir yra apspręstos išankstinių sąlygų. Tyrimo rezultatai parodė, kad turizmo riziką reikia vertinti iš dviejų pozicijų: iš vartotojo pusės ir turizmo įmonės pusės. Sukurta turizmo rizikos tyrimo metodika iš turizmo paslaugų vartotojų pusės leido apskaičiuoti turizmo riziką. Visuminė rizika susideda iš viso eilės rodiklių, kurie sujungti į bendrą modelį. Tyrimo metu gauti paskaičiavimai parodė, kad maksimalus rizikos dydis yra pažintiniuose rinkos segmentuose. Europinę riziką daugumoje formuoja gamtiniai ir socialiniai-politiniai veiksniai, tuo tarpu Lietuvos – organizacinė-ekonominė rizika.

Literatūra

1. Aivaz, K. A., & Vancea, D. P. C. (2009). A Study of the Black Sea Tourism Companies Efficiency Using Envelope Techniques. *Transformations in Business & Economics*, 8(3), 217-230.
2. Assael, H. (1995). *Consumer Behavior and Marketing Action*. South-Western College Publishing.
3. Aziz, H. (1995). Understanding Attacks on Tourists in Egypt. *Tourism Management* Nr. 16, p. 91–95.
4. Bar-On, R. (1996). Measuring the Effects on Tourism of Violence and of Promotion Following Violent Acts. In *Tourism, Crime and International Security Issues*, A. Pizam and Y. Mansfeld, eds., pp. 159–174. New York: Wiley.
5. Brunt, P., R. Mawby, and Z. Hambly (2000). Tourist Victimization and the Fear of Crime on Holiday. *Tourism Management* (21), 417–424.
6. Campbell C.D., Campbell R.G., Dolan E.G. (1988). *Money, banking and monetary policy*. Chicago: The Dryden Press.
7. Carter, S. (1998). Tourists and Traveler's Social Construction of Africa and Asia as Risky Locations. *Tourism Management* (19), 349–358.
8. Cossens, J., and S. Gin (1994). Tourism and AIDS: The Perceived Risk of HIV Infection and Destination Choice. *Journal of Travel and Tourism Marketing* 3(4), 1–20.
9. Damulienė A. (1996). *Paslaugų marketingas: turizmas*. – Vilnius.
10. Dimanche, F., and A. Leptic (1999). New Orleans Tourism and Crime: A Case Study. *Journal of Travel Research* 38(1), 19–23.
11. Dowling, G.R. (1986). Perceived Risk: The Concept and Its Measurement. *Journal of Psychology and Marketing*, 3, 193-210.
12. Ellis, R. (1995). A Response to Crime's War on Tourism. *Visions in Leisure and Business* 14(3), 52–60.
13. Enders, W., T. Sandler, and G. Parise (1992). An Econometric Analysis of the Impact of Terrorism on Tourism. *Kyklos* (45), 531–554.
14. Engel, J.F., Blackwell, R.D. & Miniard, P.W. (1995). *Consumer Behavior*. The Dryden Press.
15. Faulkner, H. & Walmsley D. (1998). The International Journal of Interdisciplinary Social Sciences, 1, 39-48., Globalisation and the Pattern of Inbound Tourism in Australia. *Australian Geographer*, 29, 91-106
16. Fuchs G. Reichel A. (2008). Tourist Destination Risk Perception: The Case of Israel, *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 14 (2), 83-108.
17. Gartner, W., and J. Shen (1992). The Impact of Tiananmen Square on China's Tourism Image. *Journal of Travel Research* 30(4), 47–52.
18. George B. P., Henthorne T. L. (2007). Tourism and the general agreement on trade in services. *International Journal of Social Economics*. Prieiga per internetą: <http://www.emeraldinsight.com/0306-8293.htm> (žiūrėta 2012 m. liepos 30 d.).
19. Grundey, D. (2008). Managing sustainable tourism in Lithuania: Dream or reality? *Technological and Economic Development of Economy*, 14(2), 118-129.
20. Grundey, D., Sarvutyte, M., & Skirmantaite, J. (2008). Prospects for sustainable tourism in Lithuania: A national survey. *Transformations in Business & Economics*, 7(1), 21-51.
21. Holden A. (2008). *Environment and tourism*. London New York: Routledge. 274 p. <http://www.worldcat.org/title/environment-and-tourism/oclc/656803600?referer=di&ht=edition>
22. Hollier, R. (1991). Conflict in the Gulf. *Tourism Management* (12), 2–4.
23. Holloway J. Ch., Taylor N. (2006). *The business of tourism*. Harlow: Pearson Education.
24. Hopeniene, R., Railiene, G., & Kazlauskienė, E. (2009). Potential of Virtual Organizing of Tourism Business

- System Actors. *Inžinerine Ekonomika-Engineering Economics* (3), 75-85.
25. Ioannides, D., and Y. Apostolopoulos (1999). Political Instability, War and Tourism in Cyprus: Effects, Management and Prospects for Recovery. *Journal of Travel Research* 38(1), 51–56.
  26. Kancerevyčius G. (2006). *Finansai ir investicijos*. Kaunas: Smaltijos leidykla.
  27. Kazlauskienė, V. and C. Christauskas (2007). Risk Reflection in Business Valuation Methodology. *Inžinerine Ekonomika-Engineering Economics* (1): 7-15.
  28. Labanauskaitė D. (2011). Atvykstamojo turizmo įtakos regionų ekonominiam augimui vertinimas// Management theory and studies for rural business and infrastructure development. Nr. 1 (25). p. 154-162.
  29. Labanauskaitė, D., Jusčius, V. (2001). Turizmo produkto ekonominė samprata ir turinys // Tiltai, priedas, Nr. 10. Transformacijos Rytų Europoje. – Klaipėda: KU.
  30. Lawton, G., and S. Page (1997). Evaluating Travel Agents' Provision of Health Advice to Travelers. *Tourism Management* (18), 89–104.
  31. Leslie, D. (1999). Terrorism and Tourism: The Northern Ireland Situation—A Look Behind the Veil of Certainty. *Journal of Travel Research* 38(1), 37–40.
  32. Lisauskas V. (1996). Lietuvos depozitinių finansinių įstaigų rizikos vadybos problemos ir jų sprendimo priemonės. Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai, 2, p. 121-130.
  33. Lominė L., Edmunds J. (2007). *Key concepts in tourism*. Basingstoke:Palgrave Macmillan. 230 p.
  34. Luzzi, G., Fluckiger, Y. (2003). Tourism and International Trade: Introduction. *Pacific Economic Review*, 8 (3), 239-243.
  35. Macerinskiene, I., & Sakhanova G. (2011). National Economy Competitiveness of Kazakhstan Republic. *Journal of Business Economics and Management*, 22(3), 292-299.
  36. Malakauskaite, A., & Navickas, V. (2010). Relation between the Level of Clusterization and Tourism Sector Competitiveness. *Inžinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 21(1), 60-67.
  37. Martinkus, B., & Berzinskiene, D. (2005). Lietuvos gyventojų užimtumo ekonominiai aspektai. Monografija.
  38. Mayer T., Duesenberry J.S., Aliber R.Z. (1995). *Pinigai, bankai ir ekonomika*. Vilnius: Alma mater.
  39. Mowen, J. & Minor, M. (1998). *Consumer Behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
  40. Navickas V. (2010). Valdymo kontrolė tarptautinėse firmose. Kaunas: Technologija.
  41. Navickas, V., & Malakauskaite, A. (2009). The Possibilities for the Identification and Evaluation of Tourism Sector Competitiveness Factors. *Inžinerine Ekonomika-Engineering Economics* (1), 37-44.
  42. P. Grecevičius ir kt. (2002). *Turizmas*. Klaipėda.
  43. Page S. J. (2007). *Tourism management: managing for change*. OxfordBurlington: Butterworth-Heinemann. 473 p. Page, Stephen J. *Tourism : a modern synthesis / Stephen J. Page and Joanne Connell*. - 2nd ed. - London : Thomson Learning, 2006.
  44. Pridotkienė J. (2009). Eksportuotojo teikiamo prekinio kredito rizikos veiksnių vertinimas. Daktaro disertacija.
  45. Pridotkienė J., Snieška V. (2000). Šalies rizikos įvertinimas tarptautiniame versle. *Inžinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 3 (18), p.46-53.
  46. Roehl, W.S. & Fesenmaier, D.R. (1992). Risk Perception and Pleasure Travel: An Exploratory Analysis. *Journal of Travel Research*, 30, 17-26.
  47. Savrina, B., Grundey, D., & Berzina, K. (2008). Cooperation - The form of sustainable tourism industry in Latvia. *Technological and Economic Development of Economy*, 14(2), 151-161.
  48. Schiffman, L.G. & Kanuk, L.L. (1991). *Consumer Behavior*. Englewood, Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
  49. Shaw, G. K., (2010). A risk management model for the tourism industry in South Africa, Thesis submitted for the degree Doctor of Philosophy in Tourism Management at the Potchefstroom Campus of the North-West University, April 2010.
  50. Sönmez, S.V. (1998). Tourism, Terrorism and Political Instability. *Annals of Tourism Research*, 25(2), 416-456.
  51. Spode, Hasso (1998). *Geschichte der Tourismuswissenschaft*. In Haedrich, Günther (in German). *Tourismusmanagement: Tourismus-marketing Und Fremdenverkehrsplanung*. Berlin: [u.a.] de Gruyter.
  52. Turizmo įstatymas (2011). Lietuvos Respublikos Seimas. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=404344.
  53. Žalys L., Žalienenė I., Išdonaitė I. (2006). Lietuvos kaimo charakteristika ir plėtros politika. *Ekonomika ir vadyba*, P. 180 – 188.